

KANTAS IR KALININGRADO PROBLEMA*

ALVYDAS JOKUBAITIS

Straipsnio tikslas – atskleisti galimą Immanuelio Kanto požiūrį į Königsbergo problemos sprendimą po Antrojo pasaulinio karo. Filosofai šiandien dažniausiai mažai dalyvauja diskusijose apie vadinamąjį „Kalininingrado galvosūki“. Tai tam tikras nesusipratimas. Kaip vienas ryškiausių idealistinės tarptautinių santykių paradigmos atstovų Kantas gali būti visavertis diskusijų apie Kaliningrado srities ateitį dalyvis. Jo politinė filosofija padeda suprasti kai kuriuos svarbius Kaliningrado problemos aspektus.

Dabartinės diskusijos apie Kaliningrado srities problemas dažniausiai apsieina be filosofų. Nėra abejonės, kad šiose diskusijose susiduria skirtingos filosofijos, tačiau filosofai nėra tiesioginiai jų dalyviai. Tai didelis dabartinių politinių diskusijų apie Kaliningrado sritį paradoksas: skirtingos filosofijos susiremia tiesiogiai nedalyvaujant filosofams. Šis paradoksas ypač stebina tuo, kad niekas nėra taip išgarsinęs Königsbergo kaip Kantas. Königsbergas neišivaizduojamas

Alvydas Jokubaitis – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorius (el. paštas: AlvydasJokubaitis@takas.lt).

© Alvydas Jokubaitis, 2005

Straipsnis įteiktas redakcijai 2005 m. kovo 23 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2005 m. gegužės 24 d.

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą *Goethe Institut* surengtoje mokslinėje konferencijoje „Kanto reikšmė Lietuvai“, Vilnius, 2005 m. vasario 25 d.

be Kanto taip pat, kaip Atėnai neišivaizduojami be Platono ir Aristotelio ar Florencija be Leonardo Da Vinci ir Michelangelo.

Immanuelis Kantas padarė vieną reikšmingiausių Vakarų filosofinio mąstymo perversmų. Per paskutinius du amžius pasirodė daug originalių autorių, tačiau tik Kantas gali būti statomas į vieną gretą šalia Platono, Aristotelio, Augustino, Tomo Akviniečio ir Descarteso. Tai neabejotinai žinomiausias Königsbergo gyventojas. Dabartiniame Kaliningrade nesilauja diskusijos, ar šio miesto nereikėtų pervadinti Kanto vardu. Rusiškai tai turėtų skambėti „Kantograd“. Numatomas dar vienas didelis eksperimentas su daugybę panašių eksperimentų patyrusiais Rytų Prūsijos vietovardžiais.

Kantas buvo nepaprastai suaugęs su savo gimtuoju miestu. Jis per visą savo gyvenimą nuo Königsbergo nenutolo daugiau kaip 120 kilometrų. Čia jis baigė *Collegium Fridericianum* mokyklą, studijavo universitete ir tapo garsiausiu jo profesoriumi. Daugybė žmonių visame pasaulyje žino Kanto *Schlossgraben* namo aprašymą: „Du, paprastai knygomis apkrauti stalai, kukli sofa, keletas kėdžių ir komoda užpildė kambario erdvę, kurios vienintelė puošmena buvo ant sienos kabojęs Rousseau paveikslas.“¹ Tai Kanto kūrybos gerbėjams gerai pažįstamas filosofo aplinkos aprašymas, kurio šiandien, deja, jau negali atkurti joks į didesnę autentiškumą pretenduojantis muziejus. 1893 metais Kanto namas buvo nugriautas ir jo vietoje šiandien – tuščia gatvių sankryža.

Senojo Königsbergo gyventojai Kantą pavertė legenda. Po miestą klaidžiojo daugybė pasakojimų apie jo punktualumą, pedantiškumą, sugebėjimą išpranašauti savo mirties metus, bažnyčioms apsaugoti pasiūlytus žaibolaidžius ir daugiau negu dvi savaites trukusias laidotuves. Kanto akademinis mobilumas buvo lygus nuliui. Jis visą gyvenimą dirbo tame pačiame universitete. Sunkiai klostantis akademinė karjera gimtajame mieste, sulaukė kitų Prūsijos universitetų kvietimų, tačiau jų mandagiai atsisakydavo, tarp kitų aplinkybių nurodydamas ir savo didelį prisirišimą prie Königsbergo. Šio miesto gyventojai jam atsilygino tuo pačiu – jo palaikai buvo palaidoti Königsbergo katedroje, „profesorių rūsyje“, o 1924 metais, šven-

čiant Kanto 200 metų gimimo jubiliejų, katedros šiaurės rytų kampe buvo atidengtas vietinės Menų akademijos profesoriaus Friedricho Lahrso sukurtas antkapinis paminklas, per stebuklą išlikęs iki mūsų dienų.

Rytų Prūsija ir Königsbergas dažnai apibūdinami kaip prūsiškojo karingumo, šovinizmo ir aklo paklusimo nusistovėjusiai tvarkai simboliai. Toks šio miesto įvaizdis nemažai prisidėjo prie jo tragiško likimo po Antrojo pasaulinio karo. Tačiau Kantas netelpa į tokios Königsbergo sampratos rėmus. Jo filosofija šiuo metu yra vienas įtakingiausių liberaliosios filosofinės minties šaltinių. Johno Rawlso kartos liberalai (Robertas Nozickas, Ronaldas Dworkinas, Bruce'as Ackermanas) dažnai apibūdinami kaip „kantiškojo liberalizmo“² šalininkai. Prieš šimtą metų Kantas diktavo madas pažinimo teorijai ir kultūros filosofijai. Šiuo metu jis labiausiai veikia moralės ir politikos filosofiją.

Kantui ne tik pavyko padaryti „kopernikiškąją filosofijos perversmą“. Po šio perversmo prasidėjo neregėtas vokiečių filosofinės minties suklestėjimas, kurį filosofijos istorikai apibūdina kaip Vokietijos intelektualinio viešpatavimo pradžią. Ligtol garsėję tik mistikais ir *Leibniz–Wolff* mokyklos atstovais, vokiečiai gana greitai pelno „filosofinės tautos“ reputaciją. Johannas Gottliebas Fichte 1791 metais atvyko į Königsbergą, trokšdamas susitikti su Kantu, ir taip sukūrė analogų neturinčią filosofinių įtakų grandinę – Kantas, Fichte, Friedrichas Wilhelmas Josephas Schellingas, Georgas Wilhelmas Friedrichas Hegelis, Arturas Schopenhaueris.

Pirmąkart provincialus šiaurės Europos miestas tapo visai Vakarų kultūrai svarbaus filosofinio mąstymo perversmo vieta. Kantas įrodė, kad originali filosofija gali gimti ne tik pripažintuose Europos kultūros centruose, bet ir tokiuose provincijos miestuose kaip Königsbergas. Tai padarė didelį poveikį regiono šalių filosofiniam gyvenimui. Descarteso idėjos į Lietuvą keliavo beveik šimtmetį, o Kanto kritinė filosofija Vilnių pasiekė beveik tuo pačiu metu, kaip ir Vokietijos universitetus. Nuo 1804 metų Vilniaus universitete ją dėstė Kanto sekėjas ir oponentas Johannas Heinrichas Abichtas³.

XVIII amžiaus pabaigos Königsbergui negali būti pritaikytas „filosofinės provincijos“ vardas. Taip sunku apibūdinti miestą, kuriame Kantas dėstė Johannui Gottfriedui Herderiui, o jo didžiausias oponentas buvo Johannas Georgas Hammanas. Nors Herderis neilgai gyveno šiame mieste, sudėjus jo ir Hammano filosofinius darbus galima teigti, kad Königsbergas prisidėjo ne tik prie vokiškosios Apšvietos, kuriai paprastai priskiriamas Kantas, bet ir prie vokiškojo romantizmo susiformavimo. Isaiah Berlino nuomone, Hammanas „buvo pirmasis modernųjų laikų autorius, pasmerkęs Apšvietą ir jos darbus“⁴. Už Kanto ir Hammano polemikų buvo ne tik asmeninio pobūdžio nesutarimai, bet ir dviejų didelių filosofinių epochų – Apšvietos ir romantizmo – konfliktas.

Mūsų dabartinė kultūrinė savivoka yra stipriai paveikta Kanto ir Hammano ginčų. Charleso Taylora žodžiais tariant, „Šios dvi didelės ir daugiapusės kultūrinės transformacijos – Apšvieta ir romantizmas (su juos lydinčia žmogaus samprata) mus padarė tuo, kas mes dabar esame.“⁵ Galima sakyti, kad XVIII amžiaus pabaigos Königsberge kelią skynėsi dvi skirtingos filosofinio mąstymo tradicijos, šiandien apibūdinamos „modernizmo“ ir „postmodernizmo“ vardais. Modernistai stovi Kanto pusėje ir Jürgeno Habermaso stiliumi toliau gina proto ir metodiško mokslinio mąstymo autoritetą. Dabartiniai Hammano sekėjai, iš kurių galima nurodyti Jacquesą Derridą ar Richardą Rorty, pabrėžia vaizduotės, moralinių sentimentų ir meninių išvalgų reikšmę.

Lietuviai turi dvi papildomas priežastis kalbėti apie Königsbergo ir Kanto ryšius. Pirmiausia senosios prūsų gentys buvo etniškai artimiausios lietuviams. Rytų Prūsija lietuvių kultūrinėje sąmonėje ligšiol funkcionuoja kaip „Mažoji Lietuva“ (*Klein Litauen*). Šis terminas nėra koks nors lietuvių nacionalistų kūrinys. Jį nuo XVI amžiaus vartojo vokiečių metraštininkai, taip apibūdindami etninę vienos Rytų Prūsijos dalies gyventojų sudėtį. Istoriniai tyrinėjimai rodo, kad iki pat XVIII amžiaus pradžios kai kurių Rytų Prūsijos teritorijų gyventojų daugumą sudarė lietuviai.

Kiekvienas studijavęs Lietuvos kultūros istoriją žino, kad Königsberge Martynas Mažvydas 1547 metais išleido pirmąją lietuvišką kny-

gą, Danielis Kleinas (Daniel Klein) paskelbė pirmąją lietuvių kalbos gramatiką, Jonas Bretkūnas (Johann Bretke) parengė pirmąjį lietuvišką Biblijos vertimą, o ryškiausias XVIII amžiaus lietuvių rašytojas Kristijonas Donelaitis baigė šio miesto universitetą ir darbavosi Tolminkiemyje. Lietuvos kultūros istorija neįsivaizduojama be senojo Königsbergo universiteto.

Šio universiteto rektorius Liudvikas Rėza (Ludwig Rhesa) ne tik tyrinėjo lietuviškas dainas, bet ir parašė Kanto filosofijai skirtą disertaciją bei sukūrė kelis jį garbinančius poezijos kūrinius⁶. Nėra abejonės, jog Kantas ne kartą susidūrė su Rytų Prūsijos lietuviais ir jų kultūra. Vienas paskutinių jo rašytinių tekstų yra *Nachschrift eines Freundes* (*Draugo prierasas*), išspausdintas 1800 metais Königsberge kaip Kristijono Gotlibo Milkaus (Christian Gotlieb Mielcke) lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių žodyno pratarmė⁷. Šioje nedidelės apimties pratarmėje Kantas gynė kultūrinės Prūsijos lietuvių pretenzijas: „Prūsų *lietuvis* tikrai nusipelno, idant būtų išlaikytas jo charakterio savitumas.“⁸ Jis pabrėžė lietuvių kalbos reikšmę kultūriniam Prūsijos lietuvių savitumui ir pasaulio humanitariniams mokslams. *Nachschrift eines Freundes* ilgam sustiprino lietuvių simpatijas Kantui. Joks kitas Vakarų filosofinės minties klasikas nėra sulaukęs tiek daug vertimų į lietuvių kalbą kaip Kantas. Lietuviškai galima perskaityti beveik visus pagrindinius jo veikalus.

Daugiau negu šimtmetį nesiliauja diskusijos apie Kanto kilmę iš lietuvių. Abejonių nekelia Kanto ryšiai su vokiečių kultūra, tačiau jo protėvių kilmės klausimas tapo atskira istorikų ginčo problema. 1797 metų laiške švedų vyskupui Jakobui Lindblomui Kantas nurodė, kad jo protėviai kilę iš škotų⁹. Tačiau XIX amžiaus pabaigos vokiečių istorikas Johannes Sembritzki suabejojo tokio tvirtinimo pagrįstumu. Pasinaudodamas Königsbergo archyvais jis įrodinėjo, kad Kanto senelis Hansas negalėjo atvykti iš Škotijos, nes prosenelis Richardas jau gyveno Rytų Prūsijoje¹⁰. Šią versiją po Antrojo pasaulinio karo sustiprino Hanso ir Gertrudos Mortensenų tyrinėjimai¹¹. Šie autoriai patvirtino Kanto giminės kilmės iš lietuvių versiją. Jų nuo-

mone, Kanto protėviai buvo kilę iš lietuviško Kantvainių (Kantwein) kaimo ir kalbėjo lietuvių kalbai artima tarme.

Reikia pripažinti, kad Kantui taip ir nepavyko įveikti militaristinio Rytų Prūsijos ir Königsbergo įvaizdžio. Pagrindiniai Teherano, Jaltos ir Potsdamo konferencijų veikėjai buvo įsitikinę, kad Königsbergas yra didžiausias prūsų ekspansionizmo, šovinizmo ir imperia- lizmo centras. Winstonas Churchillis nuolatos kartojo mintį, kad Prūsija yra pagrindinis visų blogybių šaltinis, o Churchillio kolega Roosveltas reikalavo kuo labiau susilpninti Vokietiją ir ypač Prūsiją. Stalinas pasinaudojo tokiu savo derybų partnerių nusiteikimu. Tehe- rano konferencijoje jis suformulavo konkretų Sovietų Sąjungos pagei- davimą: „rusams reikia neužšalusių Königsbergo ir Memelio uostų bei atitinkamos Rytų Prūsijos teritorijos.“¹² 1945 metais šis Sovietų Sąjungos noras buvo patenkintas. Potsdamo konferencija sutiko per- duoti Sovietų Sąjungai Kaliningrado miestą ir šalia esančią sritį. Lig- šiol ginčų objektas yra tik vienas šios konferencijos baigiamojo proto- kolo sakiny, leidžiantis suabejoti priimto sprendimo galutimumu – konferencijos dalyviai pripažino, kad Königsbergas atitenka Sovietų Sąjungai „laukiant galutinio teritorinių taikos susitarimo klausimų sprendimo“¹³.

Nuo 1946 metų Kanto gimtasis miestas turi dvigubą nuorodą – „Königsbergas (dabar Kaliningradas)“ arba „Kaliningradas (anksčiau Königsbergas)“. Tai tikrai didelė istorijos ironija. Kantas savo miestą išgarsino veikalu *Į amžinąją taiką*, kurio antrasis *Parengiamasis straips- nis* skelbė: „Jokia savarankiška valstybė (nesvarbu, didelė ar maža) neturi būti įgyta kitos valstybės nei paveldint, nei mainikaujant ar gaunant dovanų.“¹⁴ Po Antrojo pasaulinio karo Königsbergas patyrė skaudžiausius šio principo nesilaikymo padarinius. Sunku surasti ki- tą Europos teritoriją, kuri būtų taip stipriai nukentėjusi nuo Potsda- mo konferencijos sprendimų.

Rusų tyrinėtojai dabartinę Kaliningrado būklę apibūdina kaip tie- siog apverktiną: „Beveik penkiasdešimt metų po Antrojo pasaulinio karo Kaliningrado sritis buvo uždara Europai. Kai sienos atsidarė, paaiškėjo, jog, palyginti su gretimomis šalimis, sritis yra labai netur-

tinga, o jos gyventojų gyvenimo lygis nepaprastai žemas.“¹⁵ Dar didesnių smūgių patyrė senasis Rytų Prūsijos palikimas, iš kurio tiesiogine žodžio prasme liko tik griuvėsiai. Po Antrojo pasaulinio karo Kaliningradas ir jį supanti sritis išnyko iš Europos kultūrinio žemėlapio.

Nuo 1945 metų Kanto gimtasis miestas tapo unikalaus istorinio eksperimento vieta – vietinė valdžia stengėsi įrodyti, kad naujieji Kaliningrado srities gyventojai, atvykę iš Sovietų Sąjungos, gali apsieiti be užuominų apie senąją Rytų Prūsijos istoriją. Buvo draudžiama aiškiau užsiminti apie senąją Rytų Prūsijos ir Königsbergo kultūrą. Lig šiol atkreipta mažai dėmesio, kad būtent Kantas daugiausia nusipelno įveikiant šį Kaliningrado srities gyventojų istorinės atminties paralyžių. Nepaisant dirbtinio istorinės atminties naikinimo, sovietinio Kaliningrado gyventojams buvo leidžiama kalbėti apie kai kuriuos Kanto gyvenimo Königsberge epizodus. 1974 metais, minint filosofo 250-ąsias gimimo metines, Kaliningrado valstybiniame universitete buvo atidarytas Kanto memorialinis muziejus-kabinetas, daug prisidėjęs prie senosios Rytų Prūsijos istorijos tyrinėjimų.

Kantas sovietmečiu gelbėjo savo gimtojo miesto istoriją. Pagal tam tikrą nusistovėjusią sovietinio marksizmo interpretaciją, vokiečių klasikinė filosofija buvo traktuojama kaip vienas marksizmo šaltinių. Ši aplinkybė Kantui leido rasti pakankamai įtakingų užtarėjų, iš kurių galima nurodyti Karlą Marxą ir Vladimirą Leniną. Sovietiniai ideologai buvo priversti rūpintis miesto centre esančiu Kanto kapu, kartu nedrįsdami sunaikinti ir šalia jo likusių senosios Königsbergo katedros griuvėsių. Sovietiniams biurokratams mažai rūpėjo Rytų Prūsijos kultūrinis palikimas, tačiau jie turėjo skaitytis su palankiais (nors ir kritiškais) Marxo ir Lenino žodžiais apie Kantą. Tai atvėrė kelią platesnėms kalboms apie Königsbergo istoriją. Bet kokia aiškesnė užuomina apie Kantą tapdavo senojo Königsbergo istorijos priminimu.

Sovietinė valdžia net neįtarė, kokių didelių problemų ji gali turėti su pasauliniu Kanto autoritetu. Pripažinus jo filosofinius nuopelnus, neišvengiamai reikėjo atverti duris ir Königsbergo istorijos studijoms. Kantas nepasižymėjo kokiu nors dideliu jautrumu istorijos klausimams.

mams, tačiau būtent jo autoritetas sovietmečiu sudarė daugiausia galimybių Königsbergo miesto istorijai sugrįžti. Sunku surasti kitą žmogų, kuris tiek daug nusipelno kuriant dabartinį Kaliningrado miesto įvaizdį. Pokomunistiniais laikais Kantas sulaukė net iki 1939 metų nepažinto miestiečių palankumo – senoji Königsbergo katedra buvo paversta jo garbei skirtu muziejumi. Tačiau tai jau ne tiek pagarbos, kiek atgailos už jo gimtojo miesto nuniokojimus ženklas.

Kalbant apie Kanto ir Königsbergo santykius, sunku pabėgti nuo istorijos filosofijos. Matant dabartinį Kaliningradą, neišvengiamai iškyla tragiško Königsbergo likimo priežasčių klausimas. Kantas mėgo rašyti istoriosofiniais klausimais, tačiau jis visada buvo daug atsargesnis, negu Hegelis, Marxas ar Oswaldas Spengleris. Kantas mėgo kalbėti apie gamtos ir istorijos tikslą, žmonijos pažangą ir amžinąją taiką, tačiau vengė platesnių nuorodų į konkrečius istorinius įvykius. Tam jį skatino bendras jo kritinės filosofijos atsargumas: apie nieką nekalbėti daugiau, negu leidžia aiškiai pažintas grynasis protas ir patyrimas.

Kanto kaip filosofo atsargumas pakiša mintį, kad jo geriau nepainioti į mūsų dabartinius ginčus apie Kaliningrado srities ateitį. Herderis ir Hegelis šiuo klausimu gali pasakyti daug daugiau negu Kantas. Herderis puikiai jautė kiekvienos kultūros ir civilizacijos savitumą, o Hegelis pasižymėjo nepaprastai dideliu talentu rasti atskirų įvykių slepiamas bendrąsias istorijos raidos tendencijas. Kanto transcendentali filosofija mažai tinka kultūrinėms permainoms apmąstyti. Tai iš nekintamo grynojo proto pozicijų parašyta filosofija. Kantui nerūpėjo nei Herderio *Nationalismus*, nei Hegelio *Volksgeist*. Į kultūrą ir politiką jis žvelgė ne tautinių sentimentų, bet pasaulio piliečio akimis.

Tačiau ar Kantas iš tikrųjų nieko negalėtų pasakyti mūsų dabartinėse diskusijose apie vadinamąjį „Kaliningrado galvosūkį“¹⁶? Jeigu pripažintume šį dalyką, susidarytų tikrai paradoksali situacija: pagarsėjęs savo samprotavimais apie tarptautinius santykius, Kantas staiga taptų bejėgis diskutuodamas apie savo gimtojo miesto likimą. Įtikinamasis atrodo priešingas atsakymas – Kantas tikrai gali būti visavertis dabartinės diskusijos apie „Kaliningrado galvosūkį“ dalyvis. Jo filo-

sofiniai darbai padeda suprasti kai kuriuos svarbius šio galvosūkio aspektus.

Susieti Kanto ir Kaliningrado temas yra tikrai intriguojantis sumanymas. Tačiau jo įgyvendinimas susiduria su viena didele problema: Kantas nežinojo dabartinio savo gimtojo miesto likimo detalių, ir todėl jo požiūrio šiuo klausimu pristatymas lengvai gali virsti mažai pagrįstomis spekuliacijomis. Tačiau tai nėra neįveikiamas uždavinys. Norint jį išspręsti, užtenka diskusiją išlaikyti principo, o ne Kantui nežinomų istorinių detalių lygmens. Panašiai kaip dviejų amžių senumo JAV konstitucija padeda spręsti daugybę dabartinių JAV visuomenės gyvenimo problemų, taip ir Kanto politinė filosofija gali būti pritaikyta naujai, šiam autoriui nežinomi, politinei tikrovei suprasti.

Kaliningrado sritis yra unikalus reiškinys dabartiniame Europos politiniame žemėlapyje. Jos unikalumą sąlygoja trys pagrindiniai veiksniai. Pirma, Kaliningrado sritis yra unikalus teisinis-politinis darinys, sukeliantis tam tikrų diskusijų apie jos tarptautinio pripažinimo Rusijos Federacijai statusą. Antra, po Sovietų Sąjungos iširimo Kaliningrado sritis tapo eksklavu (panašiai kaip Rytų Prūsija po Versalio sutarties), keliais šimtais kilometrų atskirtu nuo metropolijos. Trečia, kaip Rusijos Federacijos subjektas ši sritis yra priversta nuolatos įrodinėti savo išskirtinumą, palyginti su kitomis šios šalies teritorijomis. Tai sukuria nemažų įtampos židinių tarp jos ir centrinės valdžios.

Šiandien jau dažniausiai netikima, kad filosofai gali ką nors reikšminga pasakyti apie tarptautinius santykius. Daug labiau pasitikima sociologiškai orientuotais politikos mokslais. Tai turbūt viena didžiausių permainų, palyginti su Kanto laikais. Šis filosofas nuolatos kalbėjo apie Filosofijos fakulteto pirmumą prieš kitus fakultetus. *Grynojo proto kritikos* pratarinėje Kantas aiškiai sako, kad filosofija yra pagrindinis teisėtus ir neteisėtus proto reikalavimus atskiriantis tribunolas.

Kantas dažnai apibūdinamas kaip idealistinės tarptautinių santykių teorijos kūrėjas, o jo veikalas *Į amžinąją taiką* pristatomas kaip klasikinis šios teorinės paradigmos kūrinys. Tačiau Kantui tikrai nepatiktų toks jo veikalo traktavimas. Tai prieštarauja pagrindinėms jo kritinės filosofijos intencijoms. Kantas siekė sukurti empirizmo ir

racionalizmo sintezę, o ne idealistinę teoriją. Jį domino ne tik tai, kas yra transcendentaliai idealu, bet ir tai, kas empiriškai realu.

Kalbėdamas apie dabartinį „Kaliningrado galvosūki“, Kantas pirmiausia pasakytų, jog klysta visi, manantys, kad tai yra vien empirinė problema. Jo nuomone, tarptautinių santykių negalima traktuoti vien kaip empirinių dalykų – naudos siekimo, karinės ir ekonominės galios. Daug svarbesnis dalykas yra pagarba moralės ir teisės principams. Pagrindines Kanto politinės filosofijos intencijas gerai atspindi Rawlso įvesta politiko ir valstybininko distinkcija: „politikai žiūri į būsimus rinkimus, o valstybininkai į būsimą kartą.“¹⁷ Politikai valstybininkais tampa tik įtvirtindami visų tautų visuomenei svarbius teisinio ir politinio bendradarbiavimo principus.

Kantas buvo įsitikinęs, kad tikro valstybininko uždavinys nėra keisti pasaulio politinį žemėlapi. Jo tikslas daug kuklesnis ir garbingesnis – rūpintis nešališkais politinio teisingumo principais, leidžiančiais sukurti ilgalaikę taiką tarp žmonių. Laikydamasis tokio požiūrio, Kanto sekėjas Rawlsas įrodinėja, kad Otto von Bismarckas, Napoleonas ir Adolfas Hitleris nebuvo valstybininkai: jie pakeitė žmonijos istoriją, tačiau nesukūrė moralinių ir teisinių prielaidų ilgalaikiai taikai. Tęsiant šią mintį galima sakyti, kad sprenddami Königsbergo klausimą, pagrindiniai Teherano, Jaltos ir Potsdamo konferencijų veikėjai taip pat buvo tik politikai, o ne valstybininkai.

Nesunku suprasti Kanto požiūrį į Potsdamo konferencijos sprendimus dėl jo gimtojo miesto. Traktate *Į amžinąją taiką* jis viena-reikšmiškai sako, kad pergalingas karas neišsprendžia teisingumo problemos¹⁸. Šiame veikalė galima rasti ir kitą, anksčiau cituotą tarptautinių santykių principą, neleidžiantį, kad kuri nors valstybė įsigytų kitą valstybę kaip paveldėjimo, mainikavimo ar dovanojimo objektą. Kantas būtų griežtas Potsdamo konferencijos sprendimų kritikas. Šie sprendimai prieštarauja jo tarptautinių santykių sampratai. Kanto politinė filosofija tinka ne tik neteisintiems tarptautinės taikos konferencijos sprendimams kritikuoti, bet ir padeda rasti išeitį sudėtingose situacijose, kai neteisingo politinio sprendimo padariniai jau yra tapę kasdienio gyvenimo norma. Kanto kūrybos tyrinėtojai dažnai

nepastebti, kad jo pasiūlytas Antrojo *Parengiamojo straipsnio* įgyvendinimo būdas yra labai svarbus ginčytinų tarptautinės politikos problemų sprendimui. Kanto nuomone, pažeisti valstybės užgrobimą ir karą draudžiantys straipsniai neturi būti nedelsiant ištaisomi. Kalbėdamas apie parengiamųjų amžinosios taikos straipsnių įgyvendinimą, jis rašė:

Nors išdėstyti įstatymai objektyviai, t. y. pagal valdovų ketinimą, yra tik *draudžiamieji* (*leges prohibitivae*), tačiau kai kurie iš jų yra *griežti* (*leges strictae*), galiojantys bet kokiomis aplinkybėmis ir reikalaujantys *nedelsiant* pašalinti tai, ką jie draudžia (Nr. 1, 5, 6), o kitų (Nr. 2, 3, 4) vykdymą galima atidėti, ir tai nėra teisinės normos išimtis, o tik *subjektyvus* leidimas *juos vykdant* atsižvelgti į aplinkybes (*leges latae*), drauge neišleidžiant iš akių tikslo, draudžiančio delsti amžinai. Pavyzdžiui, straipsnis Nr. 2 draudžia atidėlioti iki neapibrėžtos datos (*ad calendas graecas*, kaip sakydavo Augustas) laisvės, atimtos iš valstybių, grąžinimą, tačiau leidžia neskubėti tikslai dėl to, kad sugrąžinimas nebūtų skubotas ir nepakenktų pačiam tikslui. Juk draudimas čia liečia tik *įsigijimo* būdą, kuris neturi galioti ateityje, o ne *esamą nuosavybę*, kuri, kad ir nebūdama reikiamai juridiskai įteisinta, anuo (tariamai sąžiningo įsigijimo) laiku pagal tuometinę viešąją nuomonę visų valstybių buvo laikoma teisėta.¹⁹ (paryškinta – A. J.)

Ši citata rodo, kad Kantas tikrai nereikalautų skubiai spręsti Kaliningrado problemą. Jis sutiktų nukelti taikos straipsnių įgyvendinimą ir kaip koks nors tikras konservatorius reikalautų atsižvelgti į aplinkybes. Tai *realpolitik* šalininkų pagarbos vertas lankstumas. Kita vertus, Kantas neturėjo net mažiausios abejonės, kad būtina ištaisyti dėl netikusių politinių sprendimų atsiradusį neteisingumą. Jo nuomone, teisingumo atkūrimas negali būti atidėliojamas iki neapibrėžtos datos, *ad calendas graecas*, kaip sakydavo imperatorius Augustas.

Remiantis traktate *I amžinąją taiką* išdėstyta „taikos sąjungos“ (*foedus pacificum*) idėja, Kantas kartais pristatomas kaip filosofinis Europos Sąjungos idėjos pagrindėjas. Tačiau tai abejotina šio autoriaus pažiūrų interpretacija. Kantas norėjo daug mažiau, negu dabartinės Europos Sąjungos kūrėjai. Jis siūlė valstybių federaciją, labiau primenančią dabartinę Jungtinių Tautų Organizaciją, o ne Europos

Sajungą. Pastaroji jam atrodytų kaip pernelyg didelis iššūkis atskirų valstybių suverenumui. Šiuo požiūriu reikia sutikti su Habermasu, kuris sako, kad valstybės suvereniteto idėja Kantui buvo šventas dalykas ir jis kalbėjo tik apie valstybių federaciją, o ne kokį nors didesnius įgaliojimus turintį politinį susivienijimą²⁰.

Sovietų Sąjungos žlugimas sudarė naują situaciją – iki 1991 metų uždaryta Kaliningrado sritis šiandien jau susiduria su tuo, ką Kantas vadino „pasaulinės pilietybės teise“ (*Weltbürgerrecht*). Jo nuomone, „žemės tautų santykiai (daugiau ar mažiau glaudūs) taip išsiplėtė, kad teisės pažeidimas *vienoje* pasaulio dalyje yra jaučiamas *visose*“²¹. Kaliningrado sritis šiuo metu atsidūrė tarp dviem skirtingais tempais besimodernizuojančių kultūrinių ir politinių aplinkų – Rusijos Federacijos ir Europos Sąjungos. Galima spėti, kad Kantas siūlytų rinktis europietiškąjį modernizacijos kelią. Tačiau kol kas lieka neatsakytas pagrindinis klausimas – ar šį kelią norės pasirinkti Rusija, kurią Samuelis Huntingtonas²² priskiria kitai civilizacijai, negu gretimų šalių gyventojai.

Kalbėdamas apie amžinąją taiką Kantas reikalavo: „kiekvienos valstybės pilietinė santvarka turi būti respublikinė“²³. Tai sunkiai su tikru liberalizmu suderinamas įsitikinimas. Tikras liberalas negali reikalauti, kad visas pasaulis gyventų pagal jam patinkančią moralės ir politikos sampratą. Tačiau toks požiūris gana lengvai suprantamas daugumai dabartinės Europos Sąjungos šalių gyventojų. Todėl galima spėti, kad europietiškoji Kaliningrado srities ateitis labiausiai priklauso nuo jos gyventojų sugebėjimo įtvirtinti Kanto suformuluotus politinius principus – piliečių laisvę, teisės valdymą ir visų lygybę prieš įstatymus. Tai turbūt svarbiausia Kanto pamoka dabartiniams jo gimtojo miesto gyventojams. Stiprios pilietinės visuomenės sukūrimas yra svarbiausias dabartinio „Kaliningrado galvosūkių“ sprendimo elementas.

Kantas manė, kad valdžios sprendimai turi priklausyti nuo piliečių valios ir pasirinkimų. Dabartinė Kaliningrado sritis kol kas nepateisina rimtesnių pilietinės visuomenės reikalavimų. Tai labiau centrinės valdžios įkaitė, o ne laisvų piliečių asociacija. Centrinė Rusijos

valdžia nenori suprasti, kad pilietinė iniciatyva ir decentralizacija dažnai nesibaigia separatizmu, bet skatina patriotizmą: tikrai laisvi piliečiai savo krašto reikalus pradeda traktuoti kaip savo asmeninį reikalą. Laikantis Kanto politinės filosofijos pozicijų galima sakyti, kad Kaliningrado sritis kol kas nepasinaudojo galimybe tapti laisvų piliečių asociacija. Tai turbūt vienintelis patikimas kelias šiai XX amžiaus tarptautinės politikos įkaičiai tapti besivienijančios Europos kultūrinio ir politinio gyvenimo dalimi.

NUORODOS IR PASTABOS

- ¹ E. Cassirer. *Kants Leben und Lehre*. Berlin: Bruno Cassirer, 1921. S. 386.
- ² J. Gray. *Against the New Liberalism* // *Times Literary Supplement*. 1992. July 3.
- ³ R. Plečkaitis. J. H. Abichtas Vilniaus universitete // *Problemos*. 1978, Nr. 22, p. 87.
- ⁴ I. Berlin. *Three Critics of the Enlightenment: Vico, Hamman, Herder*. Ed. by H. Hardy. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2000. P. 272.
- ⁵ Ch. Taylor. *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1989. P. 393.
- ⁶ N. Putinaitė. *Paskutiniai proto revoliucija: Kanto praktinės filosofijos studija*. Vilnius: Aidai, 2004. P. 293.
- ⁷ Ch. G. Mielcke. *Littauisch – deutsches und Deutsch – littauisches Wörter – Buch*. Königsberg, 1800.
- ⁸ K. Rickevičiūtė. I. Kanto požiūris į lietuvių kalbą ir kultūrą // *Problemos*. 1968, Nr. 1, p. 63.
- ⁹ Immanuel Kants Werke. Hrsg. V. E. Cassirer. Bd. X. Berlin: B. Cassirer, 1922. S. 326.
- ¹⁰ J. Sembritzki. *Neue Nachrichten über Kants Großvater* // *Altpreußische Monatschrift*. Bd. 37. Königsberg, 1900. S. 139–141.
- ¹¹ H. Mortensen, G. Mortensen. *Kants väterliche Ahnen und ihre Umwelt* // *Jahrbuch der Albertus Universität zu Königsberg*. Pr., Kitzingen / Main: Holzner-Verlag, Bd. 3. 1953. S. 25–57.
- ¹² Тегеранская конференция руководителей трёх союзных держав – СССР, США и Великобритании: Сборник документов. Москва: Издательство политической литературы, 1979. С. 167.
- ¹³ The Berlin (Potsdam) Conference, July 17–August 2, 1945 // <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/decade/decade17.htm>

¹⁴ I. Kant. *Politiniai traktatai*. Vert. A. Gailius ir G. Žukas. Vilnius: Aidai, 1996. P. 113.

¹⁵ А. Городилов, М. Дударев, С. Каргополов, А. Куликов. XXI век: Интеграция Калининградского субъекта Российской Федерации в Европейский союз. Калининград, 2003. С. 331.

¹⁶ Terminas „The Kaliningrad Puzzle“ nusistovėjo paskutinių kelių metų mokslinėse diskusijose. Žr.: R. Lopata. Potsdamo šleifas – „Kaliningrado galvosūkis“? // *Politologija*. 2003, Nr. 4, p. 117–124; R. Lopata. Naujausios kaliningradistikos apžvalga // *Politologija*. 2002, Nr. 1, p. 96–104.

¹⁷ J. Rawls. *The Law of Peoples with „The Idea of Public Reason Revisited“*. Cambridge, Massachusetts; London, England, 1999. P. 97.

¹⁸ I. Kant. *Politiniai traktatai*. P. 128.

¹⁹ I. Kant. *Politiniai traktatai*. P. 117–118.

²⁰ J. Habermas. *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Ed. by C. Cronin and P. De Greiff. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1999. P. 180.

²¹ I. Kant. *Politiniai traktatai*. P. 134.

²² S. Huntington. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. A Touchstone Book, 1997.

²³ I. Kant. *Politiniai traktatai*. P. 120.

SUMMARY

KANT AND THE KALININGRAD PROBLEM

The aim of the article is to disclose a possible view held by Kant towards the solution of the Königsberg problem after World War II. Philosophers of today usually show little interest in discussing the so-called “Kaliningrad puzzle”. This is a certain misunderstanding. As one of the most outstanding representatives of the idealistic paradigm of international relations, Kant can be treated as a full-fledged participant of the discussions on the future of the Kaliningrad region. His political philosophy contributes towards a better understanding of certain important aspects related to the Kaliningrad problem.

Kant would strongly criticise the decisions made at the Potsdam conference. The above decisions contradict his understanding of international relations. However, Kant would not demand an urgent solution to the Kaliningrad problem. His flexibility is worthy of the respect shown by the *realpolitik* supporters. On the other hand, Kant did not have the slightest doubt as to the necessity of amending the injustice of improper political decisions.

The European future of the Kaliningrad region is first and foremost related to the ability of the population to enforce the political principles formulated by Kant – the freedom of the citizens, the rule of law and the equality of every single citizen

under the law. This seems to be the most topical message made by Kant to the present day population of his native town. The Kaliningrad region of today has failed to justify the requirements of civil society. It reminds one more of a hostage to the central power. From the perspective of Kant's political philosophy, one could state that the Kaliningrad region has not yet used the opportunity to become an association of free citizens. This is the only trustworthy way for this hostage of international politics of the 20th century to become part of cultural and political life within the unifying Europe.